

Քննադատական նյութեր մուկովյան ժողովածուում հրապարակված մի հոդվածի մասին

1.

www.defacto.am Взгляд/Политика 11.02.2004

ТАБУ И ТОТЕМ «ТРАНЗИТНОГО ПЕРИДА»

На чью мельницу льют воду некоторые армянские историки?

История - точная наука, по идее вовсе не призванная служить политическим целям. Тем не менее, в последние годы частенько публикуются исторические работы, направленные на решение тех или иных политических задач. Трудно сказать, насколько улучшает качество исторических работ их неприкрытая ангажированность, но то, что государственная политика от этого часто страдает, могу утверждать, как говорится, с фактами на руках. Одним из примеров подобных исторических исследований с политическим уклоном является недавно попавшая мне на глаза статья Александра Искандаряна и Бабкена Арутюняна "Армения: "Карабахизация" национальной истории", опубликованная в сборнике "Национальные истории в Советском и постсоветских государствах", Москва, 1999.

Следует сразу же сказать, что политики в упомянутой работе даже больше, чем истории (само название чего стоит), почему, собственно говоря, невзирая на «срок давности», я и взялся за данную рецензию. Тем более, что моим убеждениям претят многие политические выводы статьи. Так, наши авторы пишут, что "...основное противоречие (речь идет о начальном этапе национального движения - Л. М.-Ш.) проходило не по оси Ереван-Москва, а по оси Ереван-Баку, или даже Ереван-Степанакерт-Баку". Обратите внимание, как изящно обходится главное противостояние конца восьмидесятых прошлого века - Степанакерт-Баку, и как осторожно внушается мысль о противостоянии между Ереваном и Баку из-за Нагорного Карабаха. Таким вот образом, реализованное карабахцами 2 сентября 1991 года право на самоопределение, подменяется территориальными претензиями Армении к Азербайджану. Непонятно щедрый подарок азербайджанским политикам, строящим свою пропаганду именно на этом постулате. К счастью, Карабахское движение имело

безукоризненную правовую основу, что дает нашим политикам возможность должным образом гасить пропаганду соседей. Только вряд ли пассажи, подобные приведенному, позволяют нам самим ставить задачи перед Баку.

Однако если бы речь шла лишь об одной описке. Небольшая по размерам статья столь обильно сдобрена подобного рода политическими клише, что приходится думать о системе или преднамеренности. Так, территория Западной Армении названа землями, "которые до геноцида были заселены армянами", а сами армяне обвиняются в "гиперболизации образа и места армянской культуры". Я не историк, но могу навскидку назвать пару десятков имеющих мировое значение деятелей армянской культуры и науки. Думаю, что то же самое, только гораздо эффективнее, могут сделать и авторы, но они предпочли иной путь.

Вообще, у российского читателя этой статьи может возникнуть ощущение, что армянский народ к двадцатым годам XX века уже практически прекратил существование и лишь после советизации нашей страны начался "процесс возрождения армянского языка", появилась "печать на армянском языке", а "взаимонепонимаемые" армянские диалекты наконец-то приобрели единый литературный язык. Трудно верится, что армянским историкам незнакомо имя Акопа Мегартта, что им не ведомо о десятках периодических изданиях XIX в. (не говоря уже об издающемся в 1794-96 гг. ежемесячнике «Аздарар»), что они никогда не читали прекрасные произведения армянских поэтов XIX в. Но если знают и знакомы, то приходится считать, что статья заказная и заказана она отнюдь не доброжелателями армянского народа.

Ведь если верить постулатам статьи, то получается, что армянский народ - искусственно возрожденная нация, заимствовавшая "уже забытые староармянские имена" из литературы и столь же искусственно возрождавшая свой язык наподобие иврита в Израиле (именно этот пример приведен в статье - Л. М.-Ш.).

Еще одно наблюдение наших авторов: "История и историки оказались "призванными" для легитимизации национальной борьбы". Ну как объяснить авторам, что легитимность национальной борьбы обоснована и зафиксирована жизнью многих поколений арцахцев, а право карабахцев (как и любого другого народа) на самоопределение декларирована десятками положений международного права.

А каким образом сложился в сознании армян образ врага-Турции? Выясняется, что не в результате захвата нашей родины, не вследствие невыносимого многовекового гнета, даже не в качестве реакции на Геноцид армян в Турции. "При уже существовавшем "комплексе страдальца", (среди армян СССР - Л. М.-Ш.) педалировалась тема беззащитности армян в

Турции того времени и положительной роли России в спасении армянского народа... В армянском массовом сознании утверждался тезис о безальтернативности пророссийской ориентации... В данном случае история искажалась сознательно... В результате в массовом сознании сложился образ врага в лице Турции..."

В то же время Б. Арутюнян и А. Искандарян утверждают, что "на исследование же той части армянской политической мысли до геноцида 1915 г., которая была ориентирована на Турцию, просто было наложено табу (кстати, в значительной степени это табу существует и сейчас)". Мне, по-правде говоря, неизвестна никакая, хотя бы мало-мальски оформившаяся армянская политическая мысль, ориентированная на Турцию как на в своем роде тотем, но вот отсутствие любого табу на затронутую тему подтверждает рецензируемая статья.

Приведу еще один пример отношения дуэта авторов к недавней армянской действительности: "до 1988 года существовали три версии истории - "официальная", "диаспорная" и "народная". Все три были сильно мифологизированы и сосредотачивались на "древности", "цивилизованности" и "страдальчестве" армян. Все три версии страдали "этноцентричностью и "комплексом геноцида". В данном случае мне хотелось бы понять следующее: а) если все три "версии" истории армян столь похожи друг на друга, то где различия между ними? Если же различий нету, то исходя из каких критериев наш дуэт "разделил" историю армянского народа на три версии? б) Каким образом армянам по происхождению Александру Искандаряну и Бабкену Арутюняну удалось избежать всепожирающего влияния армянских исторических "мифов" и занять наднациональную позицию? Наконец, в) как можно память о перенесенном страшном геноциде и потерянной родине заменять неким, как-бы беспричинно возникшим, "комплексом геноцида"? И все это - в статье для иностранного читателя!

Интересно, что сама память народа о Геноциде армян в Османской империи воспринимается авторами с плохо скрываемой иронией. Так, "Место у воздвигнутого памятника (Цицернакаберд - Л. М.-Ш.) стало излюбленным для ежегодных... демонстраций..." С той же иронией относятся авторы и к Республике Армения 1918-20 гг., именуя ее "т.н. Первой республикой".

Читая статью, не перестаешь удивляться, неужели у нас все так плохо? "В Карабахе, например, при том, что разрушений очень много и социальные условия ужасны, церкви восстанавливаются в первую очередь. Населением это воспринимается как... легитимизация права на Карабах. Памятники истории в массовом сознании - еще одно доказательство "автохтонности" (кавычки принадлежат авторам статьи - Л. М.-Ш.) армян на этой

территории". Приходится думать, что авторы не были в Арцахе, или, если и были, то видели лишь то, что хотели видеть. Могу засвидетельствовать: Степанакерт отстроен полностью. Более того, город стал гораздо краше и уютнее, чем до войны. В НКР, в числе многих, до сих пор не отреставрирована заложенная в I-IV вв. церковь Дади Ванк. А ведь, если следовать логике авторов, именно с нее и должен был начаться процесс "доказательства" автохтонности армян в Арцахе. У карабахских, равно как и ширакских, лорийских, сьуникских и всех армян не нуждающаяся в материальных подтверждениях генетически ощущаемая связь с родиной.

Вообще, к Карабаху у авторов статьи отношение особое, даже термин придумали - "карабахизация" армянской истории". Взались, мол, все армянские историки доказывать принадлежность Арцаха Армении. И хотя тема была востребованной, сами они в ней явно никакого участия не принимали. Не поддались конъюнктуре времени. Так и хочется сказать: - "И слава Богу". А на память невольно приходят многочисленные труды армянских историков, начиная с шестидесятых годов без устали обличающих измышления азербайджанских историков-пропагандистов. Многие из них еще живы, и негоже нам предавать забвению их достойный благодарности труд.

Прозападные настроения авторов статьи ощущаются едва ли не в каждом абзаце, и на это можно было бы не обратить внимания, вольному воля, если бы данная пропаганда время от времени не сдабривалась обильными порциями откровенной лжи. Так, оказывается, в период президентства Л. Тер-Петросяна в Армении "Вместо комплекса побежденного создавался комплекс победителя...". А вот "...смена президентов привела к новой актуализации темы геноцида, причем в сфере внешней политики".

Как это ни странно, но авторы статьи "запомнили" обстоятельства и основную (если не единственную) причину отставки Тер-Петросяна. Армянский народ терпел и выносил все мыслимые и немыслимые страдания, создаваемые командой Л. Т.-П. в годы войны именно потому, что готов был положить все на алтарь победы. Однако когда "создающий комплекс победителя" Тер-Петросян стал пропагандировать пораженческие идеи, когда стал страшить армянский народ мощью Азербайджана - чего стоила его "знаменитая" статья "Война или мир?" - то народ отвернулся от него. Не сомневайтесь, никакие "хорошо знакомые нам силы" не решились бы на его смещение, если бы за спиной Тер-Петросяна ощущалась поддержка народа. И, наоборот, одно из серьезнейших достижений Р. Кочаряна во внешней политике, актуализация проблемы признания Геноцида армян во всем мире, подспудно преподносится как отрицательный пример политики на сознание масс. Неужели трудно заметить, как любая

мало-мальски серьезная победа на внешнеполитическом фронте воодушевляет народ, поднимает его на новые свершения?

Хотя, о чем это я? Ведь дуэт Арутюнян-Искандарян не гнушается назвать годы независимости Армянского государства "Десять лет транзитного периода". Откровенно говоря, смысл данного выражения не совсем понятен. То ли мы здесь находимся "транзитом", и скоро должны покинуть страну, то ли страна наша переживает "транзитный период", именуемый независимостью, что подразумевает скорое ее подчинение кому-нибудь из постоянно существующих государств.

Уверен: армянский народ этого удовольствия никому не доставит. Ни тем, кто заказывает подобные "научные труды", ни тем, кто с готовностью их сочиняет.

Левон МЕЛИК-ШАХНАЗАРЯН

www.defacto.am

09.04.2004

«ЧЕГО ИЗВОЛИТЕ»ИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

На последней всероссийской книжной выставке-ярмарке в Москве (март 2004г.) мое внимание привлек сборник статей под названием «Национальные истории в советском и постсоветских государствах» (М.,2003г.), вышедший вторым изданием (первое издание датируется 1999 г.). В числе его авторов значатся Бабкен Арутюнян – доктор исторических наук, декан Исторического факультета Ереванского государственного университета и Искандарян Александр Максимович – директор центра кавказских исследований (именно так они характеризуются в разделе «Сведения об авторах».) Сборник спонсировал и издал фонд Фридриха Науманна (ФРГ). Руководитель Московского представительства этого фонда Д-р Фальк Бомсдорф в «Предисловии к первому изданию» так мотивирует необходимость его издания: «На первый взгляд может показаться, что общественность постсоветских государств и, прежде всего российское общество не отворачивается от своего прошлого. Постоянно проходят конференции, коллоквиумы и дискуссии, на которых обсуждаются вопросы: кто мы? откуда мы? куда мы идем? Однако, если присмотреться повнимательней, то можно увидеть, что речь в данном случае идет не о реальном осмыслении прошлого, сколько о национальном самолюбии. Вместо того чтобы задаться вопросом, за какое прошлое несет ответственность современная Россия или другие постсоветские государства, участники дискуссий увлекаются ритуалами самоутверждения, помогающими сориентироваться, самоопределиться... Не удивительно, что в подобной атмосфере общественность России и других постсоветских государств еще не пришла к подлинному самосознанию, и готовность признать свое прошлое, принять на себя «историческую ответственность за это прошлое достаточно низка» (с. 11). Не напоминает ли тебе, уважаемый читатель, этот поучающий, менторский тон, содержание печально известных резолюций политбюро ЦК КПСС, посвященных «национальному вопросу»? Однако в «Предисловии ко

второму изданию» тот же господин выражается еще более откровенно: «Как мне кажется, в странах постсоветского пространства до сих пор не увенчалась попытка преодолеть прежние стереотипы и образ мышления, а главное, способы действия...Предпринятые усилия по критической оценке прошлого, если они вообще предпринимались, оказались безуспешными. Кроме того, во многих постсоветских государствах вместо требующейся демифологизации скорее можно констатировать процесс ремифологизации. При этом в некоторых государствах продолжают интенсивные и многочисленные попытки создания истории и новой идентичности, правда, не всегда с положительным результатом. «(с. 8, подчеркнуто мною – А.Г.). Другими словами – медленно «демофогизируетесь», господа историки, настоятельно «требуется» «положительный результат», в противном случае на наши гранты больше не рассчитывайте.

Надо, впрочем, отметить, что у уважаемых спонсоров и составителей сборника не может быть в этом отношении никаких претензий к Б.Арутюняну и А.Искандаряну, которые прекрасно справились с поставленными перед ними задачами. Чтобы убедиться в этом, обратимся к «Введению», написанному редакторами сборника К.Аймермахером и Г.Бордюговым. Характеризуя состояние историографии в постсоветских государствах, они замечают следующее: «Для нынешнего «переписывания» историй характерны, даже среди историков, тенденции к героизации, удревнению своей государственности, завышению уровня политического и общественного развития этносов, вообще самоутверждению за счет соседей, созданию модифицированного пантеона выдающихся национальных деятелей... Исследователи же из Армении вообще говорят о «карабахизации» своей национальной истории» (с.14). Это непроизвольно-эмоциональное «вообще» выдает наших авторов с головой. Даже заказчики не ожидали того высочайшего уровня «чего изволите»изации своей национальной истории, который достигнут в совместной статье Б.Арутюняна и А.Искандаряна. Так, например, наши соплеменники, отмечая, что «роль армянской церкви в формировании этнической идентичности армян носила специфический характер» (с.146), пишут, что «...вплоть до середины прошлого века светской интеллигенции в Армении не было, не существовало и светской общественной жизни, а, следовательно, истории в современном смысле этого слова» (с. 146, подчеркнуто мною – А.Г.) (Замечу в скобках, неужели декану исторического факультета Ереванского государственного университета не известно, что армянские средневековые историки, будучи лицами духовного сословия, тем не менее, писали не церковную, а политическую историю своей страны, и что уже в пятом веке существовала армянская историографическая традиция, о чем говорит тот факт, что

Лазарь Парпеци называет себя автором «третьей» истории Армении, считая своими предшественниками Агатангелоса и Бюзанда? Даже как-то неловко напоминать ему и его соавтору, что уже Мовсес Хоренаци осознал необходимость изучения дохристианской армянской истории, политических и культурных традиций). Дальше – больше, авторы анализируемой статьи утверждают, что «для армянского исторического мифа характерна гиперболизация образа и места армянской культуры, а также ее обособления от культуры соседей» (с.147). Более того «результатом гипертрофированной этноцентричности явился образ очень обособленной, сугубо национальной культуры» (с.146, подчеркнуто мною – А.Г.), что «высказывания и сюжеты из жизни» национальных героев – фидаинов, «зачастую не имевшие отношения к реальности, были предметом апокрифических сказаний, иногда даже письменных» (с.148). Они считают, что «перенесение акцентов в исторических исследованиях с доказательств «многострадальности» на доказательства «автохтонности», или, другими словами, поворот от истории геноцида к истории Карабаха – самый характерный для развития истории в современной Армении процесс» (с.154). Невозможно избавиться от впечатления, что приведенный выше отрывок из «Введения», написан его авторами исключительно на основе статьи Арутюняна и Искандаряна. Тут вам и «тенденция к героизации и создание модифицированного пантеона национальных деятелей» и «завышение уровня политического и общественного развития» (гиперболизация образа и места армянской культуры) и «вообще самоутверждение за счет соседей» (гипертрофированная этноцентричность) и т.д. В статье Б. Арутюняна и А.Искандаряна, совершенно естественное, с точки зрения любого нормального человека, чувство национального достоинства и утверждение ценности независимого национального бытия в армянской историографической традиции отождествляется с национальным чванством. Думается, такое отождествление характерно для людей, у которых отсутствует чувство собственного достоинства.

А называется статья армянских «саморазоблачителей» именно так - «Армения: «карабахизация» национальной истории». Причем в ней есть специальный раздел, озаглавленный «Историография «на службе» этнополитического конфликта», в котором, касательно арцахского национально-освободительного движения утверждается буквально следующее: «История и историки оказались «призванными» для легитимизации национальной борьбы. Прежде всего, это выразилось в карабахизации национальной истории» (с.151). Как же это следует понимать? Если историки оказались призванными для «легитимизации» национальной борьбы, значит, эта борьба сама по себе не была

легитимной? Адекватность такого понимания подтверждается и такими откровениями: во-первых, «незаконность (одним решением партийно-советского органа) передачи Карабаха Азербайджану обосновывалась предыдущим решением (другого столь же нелегитимного партийного органа) о передаче его Армении. Появились многочисленные газетные статьи на эту тему, был введен в широкое обращение топоним «Арцах», до этого известный лишь специалистам» (там же). И, во-вторых, по мнению авторов, восстановление церквей в Карабахе воспринимается населением «не только как возможность совершать религиозные обряды, но и как некоторая легитимизация права на Карабах» (с.154, подчеркнуто мною – А.Г.). А в приложении, составители которого благодарят авторов книги за предоставленные материалы (с.339), под помещенными картами из армянских школьных учебников «Памятники армянской и мусульманской культур северного Арцаха» можно прочесть такой перл: «Примечательна дихотомия «армянский-мусульманский», а не армянский – азербайджанский» Таким образом, часто подчеркивается «молодость» собственно азербайджанского этноса и культуры...»(с.359), другими словами, азербайджанский этнос очень древен, а бесстыдные армяне его постоянно омолаживают. От себя добавим, что, примечательно также и то, что в Указе президента Азербайджанской республики Гейдара Алиева «О геноциде азербайджанцев», помещенном также в приложении, правда, что так же очень примечательно, абсолютно без всякого комментария, содержатся, с позволения сказать, «мысли», удивительно похожие на откровения Б.Арутюняна и А.Искандаряна. Не верите? Так, Г.Алиев «указывает»: «Ложная армянская история с целью создания фундамента, воспитания армянского юношества в духе шовинизма возводилась до уровня государственной политики...Идеологическую основу для политической и военной агрессии создавала политика клеветнических поклепов на духовные ценности, национальную честь и достоинство азербайджанского народа. В советской печати армянами искажались исторические факты, вводя в заблуждение общественное мнение» (с.383). А армянские историки, в добавление к уже процитированному, словно в подтверждение хулиганского и насквозь лживого указа Алиева, провоцирующего рамилей сафаровых на убийство спящих армян топором, отмечают, что «для этого периода характерно то, что работы преимущественно пропагандистского толка (?!-А.Г.) издавались в большом количестве на русском языке и были ориентированы на неармянского читателя. В ранний «романтический» период национального движения наивные попытки «объяснить» советской общественности справедливость требований о воссоединении Карабаха с Арменией представлялись в республике инструментом для достижения желаемых целей» (с.151). Как все это должен

воспринимать не очень знакомый с историей Закавказья читатель? А так: то, на что армянские историки лишь осторожно намекают, боясь гнева своих «гипертрофированно этноцентричных» соплеменников, азербайджанский президент говорит открытым текстом. Тем более что сами армянские историки в другом месте своей статьи и, касаясь другой проблемы, пишут следующее «На исследование же той части армянской политической мысли до геноцида 1915 г., которая была ориентирована на Турцию, просто было наложено табу (кстати, в значительной степени это табу существует и сейчас)» (с.149, подчеркнуто мною – А.Г.). А как прикажете понимать высказывание авторов, что основное противоречие на первом этапе армяно-азербайджанского противостояния проходило по «оси Ереван-Баку, или даже Ереван-Степанакерт-Баку» (с.145)? Ясно как: Армения выступила с территориальными претензиями к Азербайджану, легитимизировать которые призвала своих историков, и лишь потом требования Армении подхватили армяне Нагорного Карабаха, одуроченные шовинистической, говоря словами Алиева, или «гипертрофированно этноцентрической», пользуясь терминологией Б.Арутюняна и А.Искандаряна, пропагандой. Именно подобный тезис настойчиво проталкивается азербайджанскими дипломатами, дабы не допустить представителей Нагорно-Карабахской республики к столу переговоров по урегулированию конфликта в качестве его полноправной стороны.

Хочется обратить также особое внимание читателя на лживость и провокационность тезиса авторов о том, что в народном сознании армян «заняла прочное место концепция об армянах – единственно цивилизованном народе, окруженном дикарями» (подчеркнуто мною – А.Г.). Армян в разное время «окружали» и греки, и парфяне, и арабы, и персы, и другие народы, отношения с которыми складывались весьма непростыми, но утверждать, что армяне считали эти народы «дикарями», значит не просто грешить против истины, а возводить клевету на свой народ. Что же касается турок... Что ж, здесь следует, к нашему большому сожалению, признать, что они составляют исключение из правила: «нет плохих народов – есть плохие люди». К сожалению, потому, что мы обречены на соседство с этим народом, зверства которого «по своим размерам и омерзительной жестокости превосходят все известные в истории» (Фридьоф Нансен).

В связи со всем вышеизложенным возникает законный вопрос. Неужели декан исторического факультета Ереванского государственного университета Б.Арутюнян думает именно так, как пишет для русскоязычного читателя в анализируемой статье? Неужели именно в таком «чего изволите»льном духе воспитывается молодое поколение армянских историков? Если даже это и не так, если он и не осмеливается вещать подобные откровения с

кафедры Ереванского государственного университета, трудно переоценить тот вред, который нанесла написанная им в соавторстве с А.Искандаряном и вышедшая уже вторым изданием статья, в частности тем молодым представителям армянской диаспоры России, которые имели несчастье познакомиться с ее содержанием. При этом следует подчеркнуть, что статья написана с претензией на научность, снабжена внушительной библиографией, и, наряду с, мягко говоря, необъективными, а часто просто лживыми, ничем не обоснованными положениями, содержит такие истинные банальности, как, например, замечание о том, что «ранее (при советской власти – А.Г.) ... на тему армяно-азербайджанских взаимоотношений было наложено табу, она заменялась маловразумительными сюжетами о братской дружбе и о совместной борьбе пролетариата обоих народов против угнетателей» (с.151). Все это, несомненно, затрудняет адекватное восприятие статьи со стороны малоискушенного читателя, что обуславливает необходимость более подробного анализа идей и аргументации авторов, которые как-бы между прочим затрагивают множество важных проблем армянской философии истории. Но это уже тема для другой статьи .

1. Некоторые из проблем армянской философии истории рассматриваются с позиций, прямо противоположных взглядам Б.Арутюняна и А.Искандаряна в статье: Григорян А.А. От философии истории к концепции национальной идентичности.- Армянство в условиях глобального общества: геополитические и цивилизационные аспекты. М., 2002 г.

Александр Григорян,
кандидат философских наук, преподаватель МГУ, г.Москва

31.08.2004

Открытое письмо профессору Б.Арутюняну

Уважаемый профессор!

Прекрасно понимая, что история, в том числе и Ваша история с этой злосчастной статьей не терпит сослагательного наклонения, попытаюсь, тем не менее порассуждать на тему о том, что должен был делать на Вашем месте профессор Ереванского государственного университета. Итак в 1999 (sic!) году в претендующем на беспристрастность и научность издании фонда Фридриха Наумана выходит статья к содержанию которой, как Вы пишете в "Голосе Армении" от 29.07.04 вы "никакого отношения не имеете..." В этой статье, снабженной огромной библиографией, разумеется для придания большего веса содержащимся там "идеям", извращается историческое сознание армянского народа (говорится, например, о его "гипертрофированной этноцентричности"), подвергается сомнению справедливость и легитимность арцахской национально-освободительной борьбы и т.п. и, разумеется, самое главное, одним из авторов статьи объявляетесь Вы. Причем, в разделе "Сведения об авторах" перечисляются Ваши регалии - профессора, декана исторического факультета ЕрГУ, также, разумеется для придания авторитета бессовестной антинаучной клевете. На самом деле, как Вы пишете "текст переданного мною проживавшему тогда в Москве А.Искандаряну материала под названием "Историческая наука в Армении в 1988-1996 гг." был совершенно иным. Он был изменен и опубликован А.Искандаряном в указанном сборнике без согласования со мной. Об этом я узнал только после выхода книги в свет" (напомню еще раз, первое издание вышло в 1999 году!).

Каковой должна была быть Ваша реакция? Вначале — несомненно — оповещение армянской общественности — что Вас гнусно подставили. Но это надо было сделать уже тогда — в 1999-2000 гг. а не сейчас — когда Ваши разъяснения были обусловленными — если не сказать вынужденными справедливой критикой в адрес этой статьи. Затем Вы должны были потребовать от издателей сборника **официального дезавуирования Вашей подписи** и предоставления Вам возможности в одном из изданий фонда (а они выходят достаточно регулярно) изложить свою подлинную точку зрения на рассматриваемые в статье проблемы. Этим Вы "убили бы двух зайцев". С одной стороны — никому не позволили бы — как Вы сами пишете — развернуть против Вас "настоящую травлю" и — с другой стороны — что не менее важно — пусть частично — но несомненно снизили бы тот огромный ущерб — который нанесен этой публикацией — как престижу армянской историографии в глазах научной общественности России — так и не очень искушенному в истории русскоязычному армянскому читателю — который с огромным вниманием и доверием относится к словам человека — являющегося профессором ЕрГУ. Если же фонд Наумана не удовлетворил бы Вашей справедливой просьбы — то Вы имели бы полное моральное и юридическое право обратиться в суд обвинив А.Искандаряна и издателей книги в гнусном подлоге.

Однако — Ваше четырехлетнее молчание — являющееся — как известно знаком согласия — способствовало выходу второго издания данной статьи — также сопровождаемой Вашей подписью в 2003 году.

К сказанному мне нечего больше добавить. Пословица "лучше поздно — чем никогда" не очень успокаивает — поскольку теперь после двух изданий этой статьи на нее будут ссылаться десятки "ученых" — пытающихся доказать тезис "о гипертрофированной этноцентричности" армян и подобные гадости. Хотя — у меня нет сомнений в том — что **официальное дезавуирование Вашей подписи** в одном из изданий фонда Наумана (**именно там — и — если потребуетя — через суд**) и изложение Вами там Вашей подлинной точки зрения даже сейчас представляется очень важным.

Александр Григорян

Ազգային պատմության դարաբաղաճում, թե՛ թուրքացում

1999թ., Մոսկվայի «Այրո-XX» հրատարակչությունում լույս է տեսել «Ազգային պատմությունները խորհրդային և հետխորհրդային պետություններում» հոդվածների ժողովածուն՝ Ֆրիդրիխ Նաումանի ֆոնդի հովանավորությամբ: Ժողովածուն վերահրատարակվել է 2003թ., նույնպես ռուսերենով:

Սույն ժողովածուում տեղ է գտել նաև հեղինակման պահին Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի դեկան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բաբկեն Հարությունյանի և ԶԼՄ-ների կովկասյան ինստիտուտի (Երևան) փոխտնօրեն Ալեքսանդր Իսկանդարյանի համահեղինակած «Հայաստան. Ազգային պատմության «դարաբաղաճումը»» հոդվածը:

Ստորև ներկայացնում ենք միջազգային հարաբերությունների մասնագետ, «Անանիա Շիրակացի» համալսարանի դասախոս, Լևոն Մելիք-Շահնազարյանի գրախոսությունը, Մոսկվայի պետական համալսարանի դասախոս, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Ալեքսանդր Գրիգորյանի գրախոսության տեսությունը, ապա՝ «Շրջադարձի» խմբագրակազմի անդամ, պատմական գիտությունների թեկնածու Գևորգ Յազըճյանի տեսակետները տվյալ հոդվածի առնչությամբ:

«Անցումային ժամանակաշրջանի» արգելքն ու տոտեմը

Ու՞մ ջրադացին են ջուր լցնում մի քանի հայ պատմաբաններ.

Պատմությունը ճշգրիտ գիտություն է, և, սկզբունքորեն՝ չպետք է ծառայի քաղաքական նպատակների: Այսուհանդերձ, վերջին տարիներին հաճախ

հրատարակվում են այս կամ այն քաղաքական առաջադրանքների լուծմանն ուղղված պատմագիտական աշխատանքներ: Դժվար է ասել, թե որքան է բարելավում պատմագիտական աշխատանքների որակը նրանց անսքող կապվածությունը, սակայն այն, որ պետական քաղաքականությունը հաճախ տուժում է դրանից՝ կարող եմ հաստատել, ինչպես ասում են՝ առձեռն փաստերով: Քաղաքական թեքումով նման պատմական հետազոտություններից է վերջերս իմ աչքին ընկած՝ Ալեքսանդր Իսկանդարյանի և Բաբկեն Հարությունյանի «Հայաստան. Ազգային պատմության “դարաբաղացումը”» հոդվածը, որը լույս է տեսել 1999թ., Մոսկվայում, «Ազգային պատմությունները խորհրդային և հետխորհրդային պետություններում» նյութերի ժողովածուում:

Անմիջապես ասենք, որ հիշյալ աշխատանքում քաղաքականությունը նույնիսկ ավելի շատ է, քան պատմությունը (միայն վերնագիրն ինչ ասես արժի). այդ պատճառով էլ սկսեցի գրախոսել այն, հակառակ «վաղեմության ժամկետին»: Մանավանդ, որ իմ համոզմունքներին նողկանք են պատճառում հոդվածի շատ քաղաքական եզրակացություններ: Օրինակ, մեր հեղինակները գրում են, որ “... հիմնական հակասությունը (խոսքը ազգային շարժման սկզբնական փուլի մասին է,- Լ. Մ.-ն) անցնում էր ոչ թե Երևան – Մոսկվա, այլ՝ Երևան – Բաքու, կամ նույնիսկ՝ Երևան – Ստեփանակերտ - Բաքու առանցքով”: Ուշադրություն դարձրեք, թե ինչպես նրբորեն շրջանցվում է անցյալ դարի 80-ական թվականների գլխավոր հակասությունը՝ Ստեփանակերտ - Բաքուն, և թե ինչքան զգույշ ներշնչվում է վասն Լեռնային Ղարաբաղի Երևանի ու Բաքվի հակամարտության միտքը: Այսպիսով, 2 սեպտեմբերի 1991-ին ղարաբաղցիների իրագործած ինքնորոշման իրավունքը փոխարինվում է Հայաստանի՝ Ադրբեջանի նկատմամբ տարածքային հավակնություններով: Ահասկանալի թանկ նվեր ադրբեջանցի քաղաքական գործիչներին, որոնք իրենց քարոզչությունը կառուցում են հենց այդ դրույթի վրա: Բարեբախտաբար, Ղարաբաղյան շարժումն ուներ անբասիր իրավական հիմք, ինչը հնարավորություն է տալիս մեր քաղաքագետներին արժանի ձևով վերջ տալ հարևանների քարոզչությանը: Միայն թե դժվար թե վերոբերյալի նման հատվածները թույլ տան ինքներս մեզ առաջադրանքներ դնել Բաքվի առաջ:

Սակայն, երանի թե խոսքը միայն մեկ գրության մասին լիներ: Ծավալով ոչ մեծ հոդվածն այնքան առատորեն համեմված է նման տիպի քաղաքական կադապարներով, որ ստիպված ենք մտածել համակարգի կամ կանխամտածման մասին: Օրինակ, Արևմտյան Հայաստանի տարածքը ներկայացվում է որպես «մինչև ցեղասպանությունը հայերով բնակված» հողեր, իսկ իրենք՝ հայերն ամբաստանվում են «հայ մշակույթի ձևի ու տեղի գերաթմորմամբ (հիպերբոլիզացիա)»: Ես պատմաբան չեմ, բայց կարող եմ հենց այնպես թվարկել անունները հայ մշակույթի և գիտության տասնյակներով գործիչների, որոնք համաշխարհային ճանաչում ունեն: Կարծում եմ, որ նույնը, բայց ավելի արդյունավետ, կարող են անել նաև հեղինակները, սակայն նրանք այլ ճանապարհ են նախընտրել:

Ընդհանրապես, այդ հոդվածը ռուսաստանցի ընթերցողի մոտ կարող է տպավորություն ստեղծել, որ հայ ժողովուրդը 20-րդ դարի 20-ական թվականներին փաստորեն արդեն գոյություն չունեն և միայն մեր երկրի խորհրդայնացումից հետո սկսվեց «հայոց լեզվի վերածննդի գործընթացը», երևաց «հայալեզու մամուլը», իսկ «փոխադարձորեն անհասկանալի» հայերենի բարբառները ի վերջո միասնական գրական լեզու ունեցան: Դժվար է հավատալ, որ հայ պատմաբաններին ծանոթ չէ Հակոբ Մեղապարտի անունը, թե նրանք իրազեկ չեն 19-րդ դարի տասնյակներով պարբերական հրատարակություններից (չխոսելով 1794-96 թթ. հրատարակված «Ազդարար» ամսագրի մասին), թե նրանք երբևէ չեն կարդացել 19-րդ դարի հայ բանաստեղծների հիասքանչ ստեղծագործությունները: Իսկ եթե գիտեն ու ծանոթ են, ապա պետք է եզրակացնել, որ հոդվածը պատվիրված է և այն էլ՝ հայ ժողովրդի բարին չկամեցողների կողմից:

Եթե հավատք ընծայենք հոդվածի դրույթներին, ապա հայ ժողովուրդը արհեստականորեն ծնված մի ազգ է, որը փոխ է առել «վաղուց մոռացված հին հայկական անունները» գրականությունից և նույնքան արհեստականորեն վերածնել է իր լեզուն՝ Իսրայելում եբրայերենի նման (հենց այդ օրինակն է բերվել հոդվածում,- Լ. Մ.-ն):

Մեր հեղինակների ևս մեկ դիտարկում. «Պատմությունն ու պատմաբանները “կոչվեցին” ազգային պայքարի օրինականացման գործին»: Ինչպե՞ս բացատրես հեղինակներին, որ ազգային պայքարի օրինականությունը հաստատված

ուֆիքսված է արցախցիների բազմաթիվ սերունդների կյանքով, իսկ դարաբաղցիների (ինչպես և ամեն ժողովրդի) ինքնորոշման իրավունքը հռչակված է միջազգային իրավունքի տասնյակ դրույթներով:

Իսկ ինչպե՞ս է հայոց գիտակցության մեջ ստեղծվել որպես թշնամու՝ Թուրքիայի կերպարը: Պարզվում է, որ դա եղել է ոչ թե մեր Հայրենիքի զավթման հետևանքով, ոչ թե բազմադարյա անտանելի լծի հետևանքով, նույնիսկ ոչ թե Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանության որպես հակադարձություն: «Արդեն գոյություն ունեցող «տանջվածի բարդույթի» պայմաններում (Խ. Ս. Հ. Մ.-ի հայոց մեջ,- Լ. Մ.-ն), առաջ քաշվեց այդ ժամանակների Թուրքիայում հայերի անպաշտպան լինելու և հայ ժողովրդի փրկության մեջ Ռուսաստանի դրական դերի թեման... Հայոց զանգվածային գիտակցության մեջ խորապես հաստատվեց ռուսամետ կողմնորոշմանն այլընտրանք չլինելու դրույթը... Տվյալ դեպքում՝ պատմությունը խեղաթյուրվեց գիտակցաբար: Արդյունքում՝ զանգվածային գիտակցության մեջ ձևավորվեց թշնամու կերպար՝ ի դեմս Թուրքիայի...»

Մինևույն ժամանակ, Բ. Հարությունյանն ու Ալ. Իսկանդարյանը պնդում են, որ «պարզապես արգելք (տաբու) դրված էր հայ քաղաքական մտքի այն մասի հետազոտության վրա, որը գոյություն էր ունեցել մինչև 1915 թ. ցեղասպանությունը և կողմնորոշվել էր Թուրքիայի ուղղությամբ (ի դեպ, այդ արգելքը ինչ-որ չափով գոյություն ունի նաև այսօր)»: Ճիշտն ասած, նույնիսկ նվազագույն չափով ձևավորված և որպես մի տեսակ տոտեմի Թուրքիայի ուղղությամբ կողմնորոշված հայկական քաղաքական միտք ինձ հայտնի չէ: Բայց ահա, գրախոսվող հոդվածը հենց ինքն ապացուցում է խնդրո առարկա թեմայի վրա որևէ արգելքի չգոյությունը:

Բերեմ ևս մի օրինակ ոչ վաղ անցյալի հայ իրականության նկատմամբ հեղինակային զույգի մոտեցումից. «Մինչև 1988 թվականը գոյություն ունեին պատմության երեք տարբերակներ՝ «պաշտոնականը», «սփյուռքյանը» և «ժողովրդայինը»: Բոլոր երեքն էլ չափազանց առասպելականացված էին և հենվում էին հայոց «հնության», «քաղաքակրթվածության» և «տանջվածության» վրա: Բոլոր երեք տարբերակներն էլ տառապում էին «էթնոկենտրոնությամբ» և «ցեղասպանության բարդույթով»: Տվյալ դեպքում, ես ուզում եմ հասկանալ հետևյալը. ա) Եթե հայոց պատմության երեք «տարբերակներն» էլ այդքան նման են իրար, ապա ո՞րն է դրանց տարբերությունը. բ) Ինչպե՞ս է ծագումով հայ Ալեքսանդր

Իսկանդարյանին ու Բաբկեն Հարությունյանին հաջողվում խուսափել հայկական պատմական «առասպելների» համայնակուլ ազդեցությունից և վերագրային դիրքորոշում որդեգրել. և, ի վերջո, գ) Ինչպե՞ս կարելի է սարսափելի ցեղասպանության ու կորուսյալ Հայրենիքի հիշողությունը փոխարինել ինչ-որ, առանց պատճառի ծագած «ցեղասպանության բարդույթով»: Եվ այս բոլորը՝ օտար ընթերցողի համար գրված հոդվածում...

Հետաքրքրական է, որ Օսմանյան կայսրության մեջ Հայոց ցեղասպանության ժողովրդային հիշողությանը հեղինակները մոտենում են վատ քողարկված հեզնանքով: Այսպես, «Բարձրացված հուշարձանի (Օիժեռնակաբերդի,- Լ. Մ.-Շ.) վայրը սիրված տեղ դարձավ ամենամյա ... ցույցերի համար»: Հեղինակները նույն հեզնանքով են վերաբերվում նաև 1918-20 թվականների Հայաստանի Հանրապետությանը, այն կոչելով «այսպես կոչված Առաջին Հանրապետություն»:

Հոդվածը կարդալով, չես դադարում զարմանալուց, թե իրո՞ք մեզ մոտ այդքան վատ է: «Օրինակ, Ղարաբաղում, որ շատ շատ են ավերածությունները, իսկ սոցիալական պայմանները սարսափելի են, առաջին հերթին եկեղեցիներն են վերականգնվում: Բնակչությունը դա ընկալում է որպես... Ղարաբաղի նկատմամբ իրավունքի օրինականացում: Պատմական հուշարձանները զանգվածային զիտակցության մեջ ևս մեկ ապացույց են այդ տարածքներում հայերի «տեղաբնիկության» մասին» (չակերտները պատկանում են հոդվածի հեղինակներին,- Լ. Մ.-Շ.): Տարվում ենք մտածելու, որ հեղինակները կա՛մ չեն եղել Արցախում, կամ, եթե նույնիսկ եղել են, ապա տեսել են միայն այն, ինչ ցանկացել են տեսնել: Կարող եմ վկայել, որ Ստեփանակերտը լրիվ վերակառուցված է: Ավելին, քաղաքն ավելի գեղեցիկ ու հարմարավետ դարձավ, քան էր մինչև պատերազմը: ԼՂՀ-ում, այլոց շարքին, մինչև հիմա չի նորոգվել I-IV դարերում հիմնված Դադի վանքը: Բայց չէ՞ որ, եթե հետևենք հեղինակների տրամաբանությանը, հենց նրանի՛ց պետք է սկսեր Արցախում հայոց տեղաբնիկության «ապացուցումը»: Ղարաբաղի, ինչպես ես շիրակցի, լոռեցի, այունեցի և բոլոր հայերը կարիքը չունեն Հայրենիքի հետ ծագումնաբանորեն զգացվող կապի նյութական հաստատումների:

Ընդհանուր վերցրած, հոդվածի հեղինակները Ղարաբաղի նկատմամբ հատուկ մոտեցում ունեն. մինչև իսկ հորինել են ելույթ՝ «Հայոց պատմության «ղարաբաղացումը»»: Ստացվում է, որ իբր բոլոր հայ պատմաբանները լծվել են

Արցախը Հայաստանին պատկանելության ապացուցման: Ու թեև նման թեման պահանջարկ ուներ, նրանք (հայ պատմաբանները,- «Շրջադարձ») նրանում ոչ մի մասնակցություն չունեցան, չենթարկվեցին ժամանակների իրադրությանը: Այստեղ արժե ասել՝ «եվ փա՛ռք Աստծո»: Սակայն, սկամայորեն մեր հիշողությանն են գալիս հայ պատմաբանների բազմաթիվ աշխատությունները՝ սկսած վաթսունական թվականներից, որոնք առանց հոգնելու մերկացնում էին ադրբեջանցի պատմաբան-քարոզիչների ցնդաբանությունները: Նրանցից շատերը դեռ ապրում են ու մեզ վայել չէ նրանց երախտագիտության արժանի գործերը մոռացության տալ:

Հոդվածի հեղինակների արևմտամետ տրամադրությունները զգացվում են համարյա ամեն մի պարբերության մեջ: Կարելի էր դրան ուշադրություն չդարձնել կամքի ուժ դրսևորելով, եթե տվյալ քարոզչությունը ժամանակ առ ժամանակ չավելացվեին բացահայտ ստի առատ չափաբաժիններ: Օրինակ, պարզվում է, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախագահության տարիներին, Հայաստանում «պարտվածի բարդույթի փոխարեն ստեղծվեց հաղթականի բարդույթը...»: Նաև՝ «... նախագահների փոփոխությունը հանգեցրեց ցեղասպանության թեմայի վերստին արդիականացմանը, ընդ որում՝ արտաքին քաղաքականության ոլորտում»:

Տարօրինակ է, որ հոդվածի հեղինակները «մոռացել են» Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի հանգամանքներն ու գլխավոր (եթե ոչ միակ) պատճառը: Հայ ժողովուրդը դիմացավ պատերազմի տարիներին Լ. Տեր-Պետրոսյանի խմբի ստեղծած բոլոր հնարավոր ու անհիմն դժվարություններին ու դրանք կրեց հենց այն բանի համար, որ պատրաստ էր ամեն ինչ դնել հաղթանակի գոհասեղանի վրա: Սակայն երբ «հաղթանակի բարդույթ ստեղծող» Տեր-Պետրոսյանն սկսեց պարտվողական գաղափարներ քարոզել, երբ սկսեց հայ ժողովրդին սարսափեցնել Ադրբեջանի հզորությամբ,- ինչի վկայությունն է նրա «Պատերա՞զմ թե՞ խաղաղություն» «հռչակավոր» հոդվածը, - ապա ժողովուրդը երես թեքեց նրանից: Չկասկածեք, թե «մեզ լավ ծանոթ ուժերից» ոչ մեկը չէր որոշի նրա պաշտոնազրկումը, եթե Տեր-Պետրոսյանի թիկունքին լինեք ժողովրդի նեցուկը: Ընդհակառակը, արտաքին քաղաքականության մեջ Ռ. Քոչարյանի կարևորագույն նվաճումներից եղող՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցի արդիականացումն ամբողջ աշխարհում, որպես զանգվածների գիտակցության

վրա քաղաքականության ժխտական օրինակ է ներկայացվում թաքուն կերպով: Արդյո՞ք այդքան դժվար է նկատել, որ ամեն քիչ-շատ լուրջ հաղթանակը արտաքին քաղաքական ճակատում՝ ոգեշնչում է ժողովրդին, նրան մղում նորանոր սխրանքների:

Բայց դա ինչու՞ է՛ս պետք է ասեմ: Չէ՞ որ Հարությունյան – Իսկանդարյան գույգը չի խորշում հայկական պետության անկախության տարիները կոչել «անցումային ժամանակաշրջանի տասը տարիներ»: Անկեղծ ասած՝ տվյալ արտահայտության իմաստը երբեք հասկանալի չէ: Կա՛մ այն է, որ այստեղ գտնվում ենք «անցումային» վիճակում և շուտով պիտի լքենք երկիրը, կա՛մ էլ մեր երկիրը ապրում է մի «անցումային ժամանակ», որն անկախություն է կոչվում, ինչը ենթադրում է մոտակա ժամանակներում նրա ենթարկումը մշտապես գոյություն ունեցող պետություններից մեկնումեկին:

Համոզված եմ, որ հայ ժողովուրդը այդ բավականությունը որևէ մեկին չի պարզեցրել: Ո՛չ նրանց, ովքեր նման «գիտական աշխատանքներ» են պատվիրում, ո՛չ էլ նրանց, ովքեր պատրաստակամորեն շարադրում են դրանք:

Լևոն Մելիք-Շահնազարյան

(հոդվածը գրվել է «Դե ֆակտո» տեղեկատվական-վերլուծական գործակալության համար, ռուսերենով),-«Շրջադարձ»

Բ. Հարությունյանի և Ալ. Իսկանդարյանի այս տխրահոշակ հոդվածին արձագանքեց նաև Մոսկվայի պետական համալսարանի դասախոս, փիլ. գիտ. թեկնածու Ալեքսանդր Գրիգորյանը: Նրա «Ազգային պատմության ի՞նչ «կիսաճեքություն» վերնագրով հոդվածը հայտնվեց նույն «Դե ֆակտո» գործակալության կայքում և լույս տեսավ «Գոլոս Արմենիի» թերթի ս/թ ապրիլի 6-ի համարում: Գրախոսն անդրադառնում է ժողովածուի երկրորդ հրատարակությանը: Նույն այդ հրատարակության «Նախաբանի» հեղինակ, Ֆրիդրիխ Նաումանի ֆոնդի մոսկովյան ներկայացուցչության ղեկավար դոկտ. Ֆալկ Բոմսդորֆի խոսքից նա մեջբերում է հատվածներ, որտեղ, մասնավորապես,

կարողում ենք. «Հետխորհրդային շատ երկրներում առ այսօր հաջողությամբ չի պսակվել նախկին կարծրատիպերն ու մտածելակերպը, և գլխավորը՝ գործելակերպերը հաղթահարելու փորձը... Բացի դրանից, հետխորհրդային շատ պետություններում պահանջվող ապաստասպելականացման փոխարեն ավելի շատ վերաստասպելականացման գործընթաց կարելի է նկատել: Ընդ որում, մի շարք երկրներում պատմության և նոր ինքնության ստեղծման ինտենսիվ ու բազմաթիվ փորձերը շարունակվում են, ճիշտ է՝ ոչ միշտ դրական արդյունքով» (Էջ 8): Ալ. Գրիգորյանը, մեկնաբանելով այս արտահայտությունները, գրում է. *«Ուրիշ բաներով՝ աստիճանաբար «Բարեփոխվե՛ք», պարոնայք պատմաբաններ, համատորեն «պահանջվում է» «դրական արդյունք», այլապես՝ այսուհետ հույս մի՛ դրեք մեր դրամաշնորհների վրա»:*

Ալ. Գրիգորյանը նկատել է տալիս, որ *«Հարգարժան հովանավորներն ու ժողովածուն կազմողներն այս հարցում որևէ հավակնություն չունեն Բ. Հարությունյանի ու Ալ. Իսկանդարյանի նկատմամբ, որոնք հիանալի են կատարել իրենց առաջ դրված խնդիրները»:*

Գրախոսը, մեջբերելով ժողովածուի խմբագիրներ Կ. Այմերմախերի և Գ. Բորոյուկովի «Ներածականից» հիշյալ գույգի «վերլուծության» շատ բարձր գնահատականը, դիպուկ դիտարկում է. *«Նույնիսկ պատվիրատուները չէին սպասում իրենց ազգային պատմության հարցում ինչ «կհաճեքության» այնպիսի բարձրագույն մակարդակ, որին հասել են Բ. Հարությունյանն ու Ալ. Իսկանդարյանը՝ իրենց համատեղ հոդվածում»:* Եվս մի քանի մեջբերում անելով այս զազրաբանությունից Ալ. Գրիգորյանը եզրակացնում է, որ սույն հոդվածում *«յուրաքանչյուր նորմալ մարդու համար ազգային արժանապատվության զգացումը և հայ պատմագրության ավանդույթում անկախ ազգային կեցության արժեքների հիմնավորումը նույնացվում է ազգային սնապարծության հետ: Մեր կարծիքով՝ նման նույնականացումը բնորոշ է այն մարդկանց, ովքեր գուրկ են սեփական արժանապատվության զգացումից»:*

Այնուհետև Ալ. Գրիգորյանը մեջբերում է հոդվածի կարևորագույն ենթավերնագիրներից մեկը՝ *«Պատմագրությունը Էթնոքաղաքական հակամարտության «ծառայության մեջ»»,* նաև իբր ազգային պայքարը օրինականացնելու *«կոչված»* պատմաբանների մասին հայազգի գույգ

հեղինակների գառանցանքը, և հարց է տալիս. «Մա ինչպե՞ս պետք է հասկանալ: Եթե պատմաբանները կոչված են «օրինականացնելու» ազգային պայքարը, նշանակում է՝ այդ պայքարն ըստ էության օրինակա՞ն չի եղել»: Ալ. Գրիգորյանը գուգահեռներ է տանում հոդվածի որոշ «վերլուծությունների» և Հեյդար Ալիևի՝ «Ադրբեջանցիների ցեղասպանության մասին» հրամանագրի (որն, ի դեպ, տեղ է գտել սույն ժողովածուի «Հավելվածում») միջև և կարծիք հայտնում, որ հայանուն հոդվածագիր-«գիտնականները» համարյա կրկնում են ադրբեջանական Աթաթուրքի դրույթները՝ հայկական խեղաթուրող պատմագիտության մասին: Հոդվածագիրների՝ Երևան-Ստեփանակերտ-Բաքու ձևաչափով հակամարտության գոյության մասին ցաբոտուքը գրախոսը գնահատում է որպես օտարների աշխարհաքաղաքական պատվեր: Նա գրում է, որ հոդվածագիրների այս դրույթը նշանակում է՝ «Հայաստանը հանդես եկավ Ադրբեջանի նկատմամբ տարածքային պահանջներով, որոնք օրինականացնելու համար դիմեց իր պատմաբաններին, և միայն դրանից հետո նման հարց բարձրացրին Լեոնային Ղարաբաղի հայերը՝ Ալիևի խոսքերով՝ հիմարացված ազգայնամոլական կամ, Բ. Հարությունյանի և Ալ. Իսկանդարյանի ձևակերպմամբ, **«գերհաղթական էթնոկենտրոնության» քարոզչությամբ: Այս դրույթն են համառորեն առաջ մղում ադրբեջանցի դիվանագետները՝ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության ներկայացուցիչներին որպես հակամարտության լիիրավ կողմ հակամարտության կարգավորման բանակցություններին թույլ չտալու համար»:**

Ալ. Գրիգորյանը «սուտ» և «սադրիչ» է համարում հեղինակային գույգի այն հաստատումը, թե հայ ժողովրդի գիտակցության մեջ **«ամուր տեղ է գտել այն հայեցակետը, որ հայերը միակ քաղաքակիրթ ժողովուրդն են՝ վայրենիների շրջապատում»:** Գրախոսը դիտարկում է. «Տարբեր ժամանակներում հայերին «շրջապատել են» և՛ հույները, և՛ պարթևները, և՛ արաբները, և՛ պարսիկները և՛ այլ ժողովուրդներ, որոնց հետ հարաբերություններն այնքան էլ պարզ չէին, սակայն պնդել, որ հայերն այդ ժողովուրդներին «վայրենիներ» են համարել. նշանակում է ոչ միայն մեղք գործել ճշմարտության դեմ, այլև գրպարտել սեփական ժողովրդին: Ինչ վերաբերում է թուրքերին... Այստեղ, ի մեծ ցավ մեզ, հարկավոր է խոստովանել, թե նրանք բացառություն են «Չկան վատ ժողովուրդներ, կան վատ մարդիկ» կանոնից: Ցավալի է սա, որովհետև մենք դատապարտված ենք հարևան լինել այս ժողովրդի

հետ, որի գազանությունն «իր չափերով և զարշելի դաժանությամբ գերազանցում է պատմության մեջ բոլոր հայտնի դաժանությունները» (Ֆրիտյոֆ Նանսեն)»:

Գրիգորյանը հարց է տալիս. «Արդյո՞ք Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի ղեկանը մտածում է այնպես, ինչպես գրել է քննարկվող հոդվածում՝ ռուսալեզու ընթերցողի համար: Արդյո՞ք նա նման ի՞նչ «կհաճեքության» ոգով է դաստիարակում հայ պատմաբանների նոր սերնդին: Եթե դա նույնիսկ այդպես չէ, եթե նույնիսկ նա չի համարձակվում նման հայտնագործությունները հաղորդել ԵՊՀ-ի ամբիոնից, դժվար է թերագնահատել այն վնասը, որը նա պատճառել է Ալ. Իսկանդարյանի համահեղինակությամբ գրած և արդեն երկրորդ հրատարակությամբ լույս տեսած հոդվածում»...

Մեջբերենք ևս մի քանի «գոհարներ»՝ այս տխրահոշակ հոդվածից, որոնք վրիպել են Լ. Մելիք-Շահնազարյանի և Ալ. Գրիգորյանի ուշադրությունից կամ համարժեք գնահատական չեն ստացել.

- «Հայաստանի պատմության մեջ չափազանց կարճ են եղել այն ժամանակաշրջանները, երբ նա անկախ պետություն է եղել»: Սա հայոց պատմության կեղծարարության գլուխգործոց է՝ թուրք «պատմաբանների» զինանոցի հիմնական զենքերից մեկը:

- «Արևմտահայաստան» եզրի փոխարեն հայանուն հեղինակները գործածում են «մինչև ցեղասպանությունը հայերով բնակեցված շրջաններ» (էջ 149), «Թուրքիայում նախապես հայերով բնակեցված տարածքներ» (էջ 159, ծնթ. 32) ձևակերպումները, որոնք ևս նույնքան հաջողությամբ գործածում են հեղինակների թուրք գործընկերները»:

- «Սփյուռքի հայերի տեսակետից (խորհրդայնացումից հետո - Գ. Յ.)՝ Հայաստանն այլևս գոյություն չունի» (էջ 149): Կատարյալ ու անհիմն սուտ:

- Թե՛ խորհրդային և թե՛ սփյուռքի պատմագրությունները «տառապում էին համապատասխան խեղաթյուրումներով և լռությամբ» (էջ 149): Հիշեցնենք, որ այս արտահայտությունների հեղինակներն իրենք իրենց ոչ թե թուրք, այլ հայ են համարում:

- Հայերի ռուսամետության մասին դրույթի դեպքում **«պատմությունը գիտակցորեն խեղաթյուրվեց»** (էջ 151): Խեղաթյուրողները հիշյալ արևմտամետ, արևմտյան փողերով այս հոդվածը հեղինակողներն են:

- **«Արևմուտքի հայկական գաղթօջախները հիմնականում բնակեցված են Արևմտյան (Թուրքական) Հայաստանից արտագաղթածներով... Այդ մարդիկ Թուրքիայի ներկայիս տարածքը համարում են իրենց փոքր հայրենիքը»** (էջ 152): 1) Ցավոք սրտի, հոդվածի հեղինակման ժամանակ (90-ական թվականների վերջ), արևմտյան գաղթօջախների հայերի զգալի տոկոսն է արտագաղթել ՀՀ-ից: 2) Իսկ թե ինչ է նշանակում «փոքր Հայրենիք», հավանաբար միայն հոդվածագիրներին է հայտնի: 3) Հայոց պատմության նրբություններին անձանոթ ռուսալեզու ընթերցողին այն միտքն է պարտադրվում, որ սփյուռքահայերն իրենց Հայրենիքը համարում են ներկայիս Թուրքիան:

- **«... Միայն հայոց թույլ տրվեց, սկսած 1946թ., վերադառնալ Պատմական Հայրենիք»** (էջ 152): Պատմագիտության դոկտոր (sic!) Բաբկեն Հարությունյանը գոնե ինքը պետք է հիշեր, թե 1920-30-ական թվականներին տասնյակ հազարավոր հայեր են ներգաղթել Խորհրդային Հայաստան: Ավելին՝ 1946-48 թթ. ներգաղթողների մասին գրվել է, թե **«նրանք ազգային անկախության գաղափարի կրողներ չէին»** (էջ 152): Տարօրինակ է, սակայն, որ 1949 թ. այդ ներգաղթողներից շատերը Ալթայ և Միբիր արքայություններին՝ հենց այդ գաղափարը կրելու համար...

- Հեղինակներն իրենց անդրօվկիանոսյան պատվիրատուներին առավել ևս հաճոյանալու համար՝ ակնհայտ ավստասանքով նշում են, որ 1990-ական թվականներին, հայերն **«սկսեցին վերանվանել ադրբեջանական անուններ կրող քաղաքները, փողոցներն ու շրջանները»** (էջ 155):

- **«Անհնար է ներկայիս Հայաստանը համարել հին հայկական թագավորությունների ժառանգորդը»** (էջ 155): Խնդրեմ, սա էլ հեղինակների այցեքարտը...

- Հայտարարվում է, որ հայ ժողովուրդը **«յոթ հարյուր տարի պետականություն չի ունեցել»** (էջ 157): Ակնարկը 1375 թ. Կիլիկիայի հայոց թագավորության անկման և 1918 թ. ծնունդ առած Հայաստանի Հանրապետության մասին է: Պարզ թվաբանական գործողություն կատարելով (1918-1375=543)՝ ստացվում է նվազ, քան 550 տարի: Խորհուրդ ենք տալիս տիտղոսավոր պարոններին՝ վերստին

դպրոց գնալ՝ տարրական թվաբանություն սովորելու համար: Մյուս կողմից՝ ո՞վ ասաց, որ հայ ժողովրդի որոշ հատվածներ (Արցախ, Սյունիք, Շատախ, Զեյթուն և այլն) գերիշխանության առավել կամ նվազ լիազորություններով պետականության մարմիններ չեն ունեցել այդ «յոթ հարյուր տարիների» ընթացքում:

- Հայ «հասարակությունն ունի կոլեկտիվ բարոյթներ», ավելի որոշակի՝ «հակաադրբեջանական տրամադրություններ» (էջ 157): Նախընտրելի պիտի լիներ, որ Ռամիլ Սաֆարով կոչեցյալն իր կացինը իջեցներ Բաբկեն Հարությունյան-Ալեքսանդր Իսկանդարյան գույզի գլխին, որպեսզի նրանք հասկանային, թե չի կարելի նման կեղտագրերով բթացնել հայության զգոնությունը, որը բառացիորեն մահացու է:

Կան նաև այնպիսի անձտություններ, որոնք վայել չեն նույնիսկ կրտսեր դպրոցականներին, ուր մնաց՝ գիտական աստիճաններ ունեցող սույն «պատկառելի» այրերին: Այսպես՝ Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիրի բացման տարեթիվ է նշվում 1965-ը (էջ 151)՝ 1967թ. փոխարեն, վարդապետ Մեսրոպ Մաշտոցը հայտարարվում է եպիսկոպոս (էջ 156):

Սխալների ու խեղաթյուրումների վերաբերյալ՝ առայժմ այսքանը: Ավելացնենք միայն մի «մանրուք». սույն նյութերի ժողովածուի հրատարակիչ «Այրո-XX» հրատարակչության խմբագրական խորհրդի անդամ է ոչ անհայտ ամերիկացի քաղաքական վերլուծաբան Պոլ Գոբլը: Այսքանից հետո արժե՞ պարզել, թե ովքեր են Հարությունյան-Իսկանդարյան տանդեմի սույն զազրախոսության պատվիրատուները...

Ալ. Գրիգորյանի մտահոգությունը, թե Բաբկեն Հարությունյանն այս ոգո՞վ է դաստիարակում հայ պատմաբանների նոր սերնդին, իսկապես տեղին է: Այդ «դաստիարակությունը» տալիս է իր պտուղները նույնիսկ սփյուռքում: Օրինակ՝ Բ. Հարությունյանի սիրասուններից Արա Սանջյանը՝ ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի շրջանավարտ (այլ հարց է, որ Սանջյանը Լոնդոնում հրատարակած իր դոկտորական ատենախոսության մեջ իր կենսագրականում նույնիսկ չի ակնարկում, թե հինգ տարի սովորել է ԵՊՀ-ում): Վերջինս՝ Բեյրութի Հայկազյան համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչն է: Այդ տարիների ընթացքում ամբիոնը գոնե մեկ ուսանող չի ունեցել: Մելգոնյան կրթական հաստատությունը տարիներ առաջ նրան հրավիրել էր Մեծ եղեռնի տարելիցի առթիվ

դասախոսություն կարդալու: Սանջյանը համոզմունքով ասել է աշակերտներին. «Չենք կարող աշխարհին ապացուցել, որ Հայոց ցեղասպանություն է տեղի ունեցել», իր խմբագրած «Հայկազեան հայագիտական հանդես»-ում գրում է, որ «մինչև չբացվեն Թուրքիայի արխիվները, չենք կարող իմանալ, թե ինչ նպատակ էր հետապնդվում հայոց ցեղասպանությամբ» և նման «հիասքանչ», «բաբկենհարությունական» մտքեր:

Հիշեցնենք նաև, որ Բաբկեն Հարությունյանն ակտիվորեն ընդգրկվել էր նույն հակահայկական շրջանակներից ֆինանսավորվող, Սանկտ Պետերբուրգի սիոնական շրջանակների հետ սերտ կապեր ունեցող Կարեն Յուզբաշյանի «Արցախ-Ղարաբաղը որպես պատմամշակութային երևույթ», ծրագրի հեղինակային խմբում: Ծրագրի տապալմանը նպաստեց ներքոստորագրյալիս ելույթը «Հայոց աշխարհ» օրաթերթում (2001թ. նոյեմբեր)՝ հարուցելով Կ. Յուզբաշյանի, Բ. Հարությունյանի և նրանց համախոհներ Պարույր Մուրադյանի, Մերուժան Կարապետյանի և այլոց թշնամանքը անձիս նկատմամբ:

Բացահայտելով այս պատվիրված հողվածի բուն էությունը, դիմում ենք ՀՀ կրթությունն ու գիտությունը ղեկավարելու կոչված պատասխանատուներին, մասնավորապես՝ ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանին, ՀՀ Կրթության և Գիտության նախարար Սերգո Երիցյանին, ԵՊՀ ռեկտոր Ռադիկ Մարտիրոսյանին, ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի ղեկան Հայկ Ստեփանյանին, ՀՀ ԱԺ գիտության, մշակույթի և երիտասարդության հարցերի հանձնաժողովի նախագահ Հրանուշ Հակոբյանին, ՀՀ ԳԱԱ նախագահությանն ու պատմագիտական երեք ինստիտուտների ղեկավարներին, համալսարանների պատմագիտական ամբիոնի վարիչներին, և ի վերջո, ԵՊՀ հայոց պատմության ամբիոնի աշխատակիցներին՝ հստակ դիրքորոշումով հրապարակայնորեն հանդես գալու պահանջով: Այս հարցում լռությունը հավասարազոր ենք համարելու մեղսակցության Հարությունյան-Իսկանդարյան գույգի հետ:

ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի նախկին ղեկան (մինչև 2003 թ. վերջը), այժմ ԵՊՀ հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմագիտության աստիճաններ շնորհող Մասնագիտական խորհրդի փոխնախագահ Բաբկեն Հարությունյանին պետք է զրկել նրա զբաղեցրած պաշտոններից և արգելել նրա դասախոսական գործունեությունը հայկական հիմնարկներում: Նա, որպես «տաշված քար»,

իհարկե, գետնին չի մնա. նրան նման, թերևս է՛լ ավելի «պրեստիժային»
պաշտոններ կարող են շնորհել Բաքվում, Անկարայում կամ Ստամբուլում: «Հոշ
գելդին, էֆենդի՛մ»...

Գևորգ Յազըճյան
(պատմ. գիտ. թեկնածու)